

Прибој мај 1998 May Priboj

Саво Дерикоњић

ГРАДИНЕ - НАСЕЉА РАНОГ ГВОЗДЕНОГ ДОБА
У ПРИБОЈСКОМ КРАЈУ

Savo Derikonic

HIGHLANDS - SETTLEMENTS OF THE EARLY IRON AGE
IN THE AREA OF PRIBOJ

Едиција "TESTUDO" Edition

Саво Дерикоњић

ГРАДИНЕ - НАСЕЉА РАНОГ ГВОЗДЕНОГ ДОБА У ПРИБОЈСКОМ КРАЈУ

Овај рад је настао из два ранија нејубликована текста, од којих је први писан 1990. године под насловом "Прибојски крај у историји," као део монографије "Културна историја Прибоја", чији се рукопис налази у Дому културе Прибој. Други текст, под насловом "Керамика раног гвозденог доба са градинских насеља у прибојском крају," је 1994. године саопштен на Иницијативном састанку за оснивање комисије европске археолошке асоцијације за југоисточну Европу, одржаном на Златибору.

О ИСТРАЖИВАЊИМА

Идентификација и изучавање насеља раног гвозденог доба у Полимљу, а тиме и у прибојском крају, је у самом зачетку. На Полимљу суседним подручјима оваква истраживања имају извесну традицију и на њима су, поред насеља, истраживане хумке раног гвозденог доба. Без амбиције да презентујемо потпун преглед историјата истраживања раног гвозденог доба југозападне Србије, изнећемо само основне податке о најзначајнијим истраживањима и стручној литератури које ћемо, преко компарација, дотицати у овом раду.

Истраживачи с краја прошлог века, попут М. Милићевића, Ф. Каница, М. Валтровића, С. Тројановића, Ђ. Јовановића, оставили су нам податке који са данашњег становишта имају само историјографс-

ки карактер. ¹ За упознавање метално-допских периода прибојског краја су од посебне важности истраживања Ф. Фиале, пред крај прошлог века, на штрбачкој некрополи. ² Овај материјал су систематизовали А. Бенац и Б. Човић, интерпретирајући га са становишта развоја гласиначке културе. ³ Будући да су Штрпци удаљени свега осам километара северозападно од Прибоја, то налазе са ове некрополе пре треба анализирати у контексту истовремених налаза западне Србије. Ревизиона интерпретација штрбачке некрополе би, стога, могла бити тема засебног рада. М. Косорић је 1989. године, у близини старе цркве у Штрпцима, на локалитету Громиле, истраживала две хумке, што са предходним истраживањима допуњава знања о штрбачкој некрополи. ⁴

Истраживања насеља раног гвозденог доба, у непосредном суседству прибојског краја, започела је А. Јуришић ископавањима градинског насеља Пљосна Стијена у Радоињи, још 1952. године. ⁵ За ову тему су важни и радови А. Јуришић на ископавању Шенгољске Градине у Расној. ⁶ За убикацију великог броја метално-допских налазишта западне Србије, посебну важност имају систематска, прелиминарна истраживања Археолошког института САНУ, у периоду између 1948 - 50. године, ⁷ а прва, на савременој методологији заснована систематска ископавања у западној Србији, су предузета на некрополама у Кривој Реци код Чајетине и Ражани код Косјерића. ⁸

Најдуже и најпотпуније метално-допским периодима западне Србије, па и раним гвозденим добом, бавио се М. Зотовић, што је резултирало дисертацијом о археолошким и етничким проблемима бронзаног и гвозденог доба овог подручја и са више других библи-

1. М. Милићевић, *Кнежевина Србија*, 1876; F. Kanic, *Die prähistorischen Funde in Serbien bis 1889*, *Altere und neuere Grabdenkmalformen in Königsreiche Serbien*, М. А. G. XIX, 1889, сер. 3; М. Валтровић, *Старица VII*, књ. 3, 1890, 85-86; С Тројановић, Ужички округ 1889. год. *Старица IX*, књ. 1. 1892, 4.

2. Ф. Фиала, Успјеси прекопавања прехисторичких громила у југоисточној Босни (до Гласинца), *ГЗМ IX*, 1897.

3. А. Бенац и Б. Човић, *Гласинац 1 и Гласинац 2*, 1956, 1957; Б. Човић, Гласиначка култура, *Прансторија југословенских земаља, том V*, Железно доба, Сарајево, 1987, 575-643.

4. М. Косорић, Хумка на локалитету Громиле у Штрпцима, *ГЗМ БиХ Н.С.* 45, Сарајево, 1990, 23-26.

5. А. Јуришић, Заштитна ископавања у селу Радоињи, локалитет Пљосна Стијена, *Старица Н.С. IX - X*, Београд, 1959, 99-111.

6. А. Јуришић, Шенгољска градина у Расни, *Саопштења VIII*, Београд 1969.

7. Ова истраживања су резултирала са две публикације: М. и Д. Гарашанин, *Археолошка налазишта у Србији*, Београд 1951; Група аутора, *Археолошки споменици и налазишта у Србији I - Западна Србија*, Београд, 1953.

8. М. Garašanin - D. Garašanin, *Neue Hügel gräberforschung in westserbien*, *Archaeologia Yugoslavica II*, 1956; Д. Гарашанин, Ражана, Крива Река и Гласиначки комплекс, *Miscellanea Illirica III*, *Зборник радова Народног музеја Београд*, 1967, 41-50; М.

02 Гарашанин, *Прансторија Србије, том II*, Београд, 1973, 470 - 481.

ографских јединица.⁹ За ову тему су важна поглавља из поменуте дисертације и из Историје Титовог Ужица, која се односе на проблеме истраживања градинских насеља у западној Србији, као и истраживања у долини Поблаћнице, у периоду између 1982 - 1990. године.¹⁰

О РАНОМ ГВОЗДЕНОМ ДОБУ

У периоду пред почетак последњег миленијума пре нове ере, на подручју Војводине и северне Србије, дешавају се сложене етно - културне промене које ће, између осталог, резултирати крупним изменама у техничко-технолошкој основи развоја заједница. Крупне измене у технолошкој основи настају због постепеног овладавања новим материјалом, гвожђем, овладавања техничко-технолошким знањима његовог добијања и обраде, што је процес који је трајао неколико векова, пре него што је гвожђе постало често и широко примењивана сировина. Иза овако дуготрајног техничко-технолошког процеса стоје сложене и дуготрајне етно-културне промене.¹¹ Овако крупне техничко-технолошке и етно-културне промене резултирају различитим последицама у навикама и свакодневном животу заједница. Потрага за новом сировином чини заједнице покретљивијим, што их наводи да чешће насељавају подручја богата гвозденим рудама. Покретљивост их опредељује на номадско сточарство, као основну грану економије. Покретљивост, уз то, са собом носи нестабилност и

9. М. Зотовић, *Археолошки и етнички проблеми бронзаног и гвозденог доба западне Србије*, Београд, 1985; Исти, *Геолошка и археолошка прошлост Пожеге, Пожега и околина*, Пожега, 1978; Исти, *Гвоздено доба, Историја Титовог Ужица, Титово Ужице*, 1989; Исти, *Некропола у Пилатовићима и неке карактеристике у начину сахрањивања покојника, Научни скуп Сахрањивање код Илира*, књ. VIII, Одељење историјских наука САНУ, Београд, 1972.

10. М. Зотовић је у периоду између 1982 и 1990. године руководио са два научно-истраживачка пројекта, под насловима: *"Истраживања праисторијских хумки у долини Поблаћнице и Крајчиновићима код Прибоја"* и *"Етничка констелација становништва Југозападне Србије од индоевропске сеобе до завршетка римске доминације"*. Осим истраживања хумки у долини Поблаћнице и у Кремнима, у оквиру другог пројекта, сондажно је истраживано и гвозденодопско насеље Велика Градина. На реализацији програма истраживања учествовао је и потписник овог рада. Резултати истраживања у оквиру ових пројеката нису публиковани.

11. Сложеност процеса у периоду између 1300 - 900. године пре нове ере проузроковала је и његово различито дефинисање. Једни аутори ово раздобље означавају као прелазни период из бронзаног у гвоздено доба, кога сачињавају: панонска култура поља са урнама, Гава група и оставе бронзаних предмета М. Гарашанин, *Праисторија на тлу Србије*, том II, Београд 1973, 409 - 417). Други аутори овај период означавају као доба развоја Белегиш групе (Н. Тасић, *Старије гвоздено доба Војводине, Праисторија Војводине*, Нови Сад 1974, 240-246) и трећи, као гвоздено доба I - прелазни период (П. Медовић, *Насеља старијег гвозденог доба у југословенском Подунављу*, Београд 1978, 40). За тему овог рада непотребно је даље интерпретирати изнете ставове, већ је важније сагледати процесе који се у том периоду дешавају на ширем простору Србије (Д. Срејовић, *Историја српског народа I*, Београд 1981, 48-53).

чешће сукобе. Наступају несигурна времена, о чему јасно говоре бројне оставе бронзаних предмета.¹² То приморава заједнице да учвршћују своја насеља,¹³ или да за насељавање бирају тешке приступачне и природно лако брањиве локације. Отуда се у западној Србији углавном насељавају неприступачне градине.

У Србији, почетком првог миленијума пре нове ере, под утицајем експанзивне групе Вал-Даљ¹⁴ се уобличавају две културне целине. За тему овог рада је важно осамостаљивање које су оствариле заједнице на простору босутске групе,¹⁵ односно њима сродне заједнице на простору средњег Подриња и доњег Полимља, у периоду између 900-750. године пре нове ере, непосредно пре појаве тзв. Трако - Кимераца на Балканском полуострву.¹⁶ И мада још увек не располажемо сигурним подацима у којој мери су ове заједнице обрађивале гвожђе, мада се у средњој Европи и на Балкану пре осмог века пре нове ере местимично појављују гвоздени предмети, оне представљају основу на којој се гради даљи развој гвозденог доба ових подручја.

НАСЕЉА РАНОГ ГВОЗДЕНОГ ДОБА У ПРИБОЈСКОМ КРАЈУ

Насељавање заједница раног гвозденог доба, у прибојском крају, је посведочено на више природно утврђених, градинских узвишења. То су насеља изнад Забрњице - Строилска Градина, Љубатовића - Велика Градина, у Прибојској Бањи - Кућерине, Кратову - Караула,

12. М. Гарашанин, Оставе периода поља са урнама у југоисточној Панонији и северној Србији. *Праисторија југословенских земаља*, том IV, Сарајево, 1983; Исти, Период поља са урнама у западној Србији. *Праисторија југословенских земаља*, том IV, Сарајево, 1983; К. Вински - Гаспарини, Оставе с подручја културе поља са жарама. *Праисторија југословенских земаља*, том IV, Сарајево, 1983.

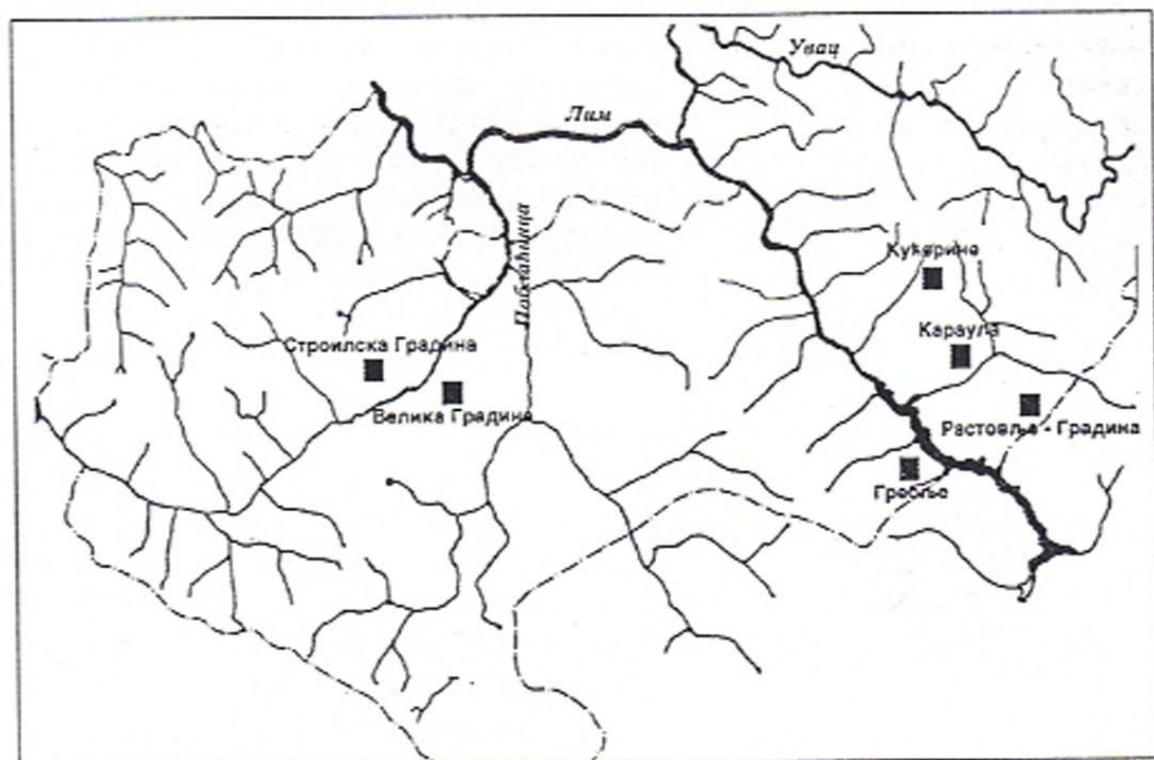
13. П. Медовић, Утврђена праисторијска насеља у Војводини, *Материјали САДЈ XXII*, Нови Сад, 1986; М. Стојић, Градине у басену Велике Мораве, *Материјали САДЈ XXII*, Нови Сад, 1986.

14. О старијој фази даљске групе, К. Вински - Гаспарини, Култура поља са жарама са својим групама, *Праисторија југословенских земаља*, том IV, Сарајево, 1983, 599-617; Иста, Осврт на истраживања касног бронзаног и старијег жељезног доба у сјеверној Хрватској, *ИХАД* 2, 1978. О млађој фази даљске групе, Р. Васић, Даљска група, *Праисторија југословенских земаља*, том V, Сарајево, 1987, 533-535).

15. О босутској групи, Н. Тасић, Босутска група, нова култура старијег гвозденог доба на подручју Војводине и уже Србије, *Материјали САДЈ VII*, Славонски Брод, 1971; П. Медовић, *Насеља старијег гвозденог доба у југословенском Подунављу*, Београд, 1978; Д. Поповић, *Керамика старијег гвозденог доба у Срему*, Београд, 1981; Р. Васић, Босутска група, *Праисторија југословенских земаља*, том V, Сарајево, 1987, 536-554.

16. О Трако - Кимерцима на Балканском полуострву, Р. Reinesse, Ein neuer Goldfund aus Bulgarien, *Germania* 9, 1925; Д. Гарашанин, Такозвани трако - кимерски елементи у материјалној култури металног доба Србије, *Старинар Н.С.* V-VI, 1954 - 55; М. Гарашанин, *Праисторија на тлу Србије*, Београд, 1973, 456-464; Р. Васић, Тракокимерски, скитски и тракогетски утицај у југословенском Подунављу,

Челицама - Растовље-Градина и Мажићу - Гребље (сл. 1). Овим број насеља на прибојском подручју вероватно није исцрпљен, будући да већи број локација означених на географским картама топонимом "Градина" није археолошки вреднован. То се, пре свега, односи на "Градине" и њима слична узвишења повољна за насељавање, у чијој се непосредној близини налазе мање или веће некрополе са хумкама, као оне у: Мажићу, Црнuzима, Читлуку, Голешима, Касидолима, Крњачи, Стрмцу... којих, често и по неколико, има скоро у сваком прибојском селу.

Сл. 1. Градинска насеља раног гвозденог доба прибојског краја

По једно градинско насеље, овог периода, регистровано је на простору нововарошке и пријеполске општине. То су Пљосна Стијена у Радоињи (општина Н. Варош)¹⁷ и Градина у Душманићима код Коловрата (општина Пријеполје)¹⁸. На овим подручјима, највећи број локација означених на картама топонимом "Градина" није архео-

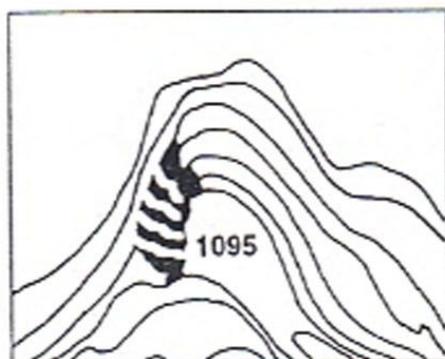
17. Насеље на Пљосној Стијени је вишеслојно. Поред керамике датоване у крај финалног неолита (Винча - Плочник II), издваја се керамика неолитске провенијенције (Бубањ - Хум II) и керамика старијег гвозденог доба (гвоздено доба I). А. Јуришић, Заштитна ископавања у селу Радоињи, локалитет Пљосна Стијена, *Старинар* Н.С. IX и X Београд, 1959, 99 - 111; М. Зотовић, *Археолошки и етнички проблеми бронзаног и гвозденог доба Западне Србије*, Београд, 1985, 58- 61.

18. Насеље Градина у Душманићима је датовано на основу технологије израде и украшавања фрагмената здела прикупљених приликом археолошких рекогносцирања, у халштатски период. М. Баковић, Археолошки споменици и налазишта у општини Пријеполје (од праисторије до средњег века), *Симпозијум "Сеоски дани Сретена Вукосављевића"*, XV, Пријеполје, 1993, 94.

лошки вреднован, као што није учињено ни са шеснаест локација са истим топонимом низводно од Прибоја, на простору руђанске општине¹⁹. Све ово указује, да за истраживање градина у Полимљу треба осмислити и иницирати један тематски научно-истраживачки пројект.

И мада број до сада регистрованих насеља, на релативно малом прибојском подручју, није мали, наша знања о њима су врло оскудна. Разлог за то је њихова недовољна истраженост. Осим Велике Градине, на којој су вршена пробна археолошка истраживања, сва остала насеља су идентификована на основу површински прикупљеног материјала, приликом археолошких рекогносцирања. Стога, у овом тренутку, можемо износити само нека запажања везана за њихову величину, изглед, положај, стратешки значај, као и за оквирну хронолошку идентификацију прикупљеног археолошког материјала. Потпунија културно-хронолошка и етничка интерпретација заједница са ових насеља, биће могућа у будућности, након обимнијих археолошких ископавања.

НАСЕЉЕ ВЕЛИКА ГРАДИНА У ЗАГРАДИНАМА

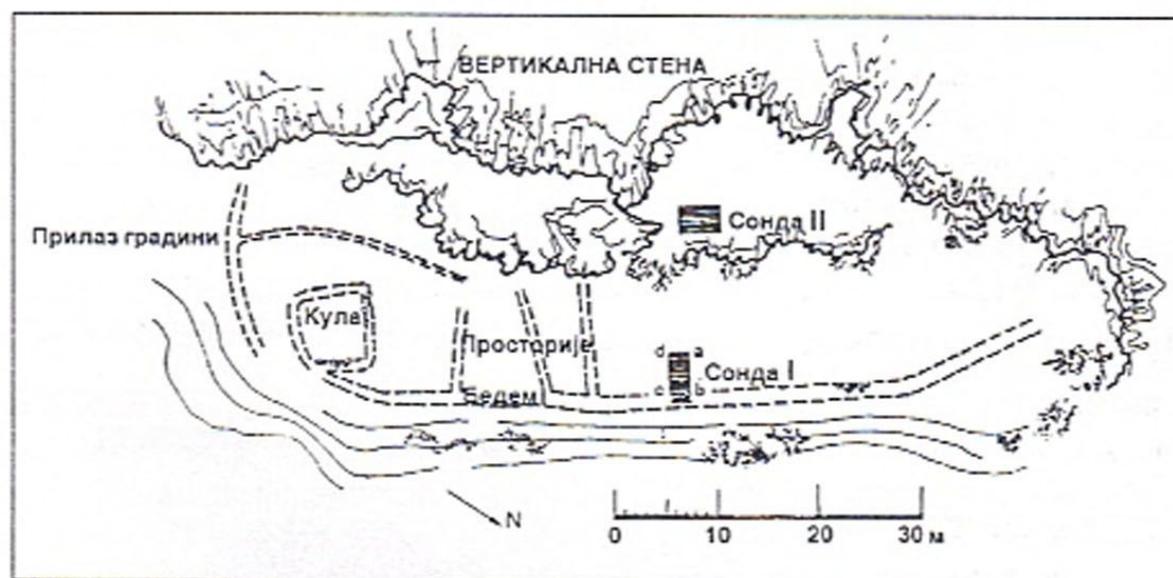
Велика Градина се налази у засеоку Заградине, на једном заравњеном градинском платоу, на окомитој стени изнад Љубатовића, на надморској висини од 1095 м. Сам плато је елипсоидног облика, дужине око 85 м и просечне ширине око 25 м. Плато је својом дужом осом оријентисан по правцу југоисток - северозапад, са мањим одступањем ка северу. Узду-

жном каменом гредом је подељен на два висински различита дела, виши-ближе ивици окомите стене и нижи - на западној страни (сл.2). Гледано у целини, терен има благи пад у правцу запада и севера. Једини лакши прилаз платоу је могућ прко превоја на јужној страни. На западу, плато је неприступачан и омеђен рубом вертикалне литице високе неколико десетина метара. На њој супротној, источној страни, пружа се стрма падина у правцу Јелака и Заградине. У средњем веку је на овој страни подигнут одбрамбени бедем, а прилаз на јужној страни је брањен четвороугаоном кулом димензија 8 x 8 м. Остаци темељних стопа и нижи делови бедема су још увек местимично видљиви на терену. Локалитет је евидентирала једна екипа Археолошког института САНУ, 1984. године, приликом рада на реализацији научно-истраживачког пројекта "Архитектонско-археолошка истраживања утврђених средњевековних градова средњег и доњег Полимља," која је и

снимила овде преузету основу ситуационог плана. Д. Минић ово утврђено средњевековно насеље идентификује као Равањски град ²⁰.

Независно од ових рекогносцирања, 1985. године, ²¹ поново је рекогносцирана ова градина и том приликом је прикупљено више фрагмената керамике, међу којима преовлађује керамика раног гвозденог доба. Због тога је 1987. године, у време истраживања праисторијских хумки у долини Поблаћнице на локацији Лагер, предузето пробно археолошко ископавање ове градине, која се иначе и налази високо у побрђу изнад Поблаћнице.

Пробна археолошка ископавања су рађена са две сонде (Сонда I, димензија 2 x 5 м и Сонда II, димензија 2,5 x 4 м). Сонда I је постављена по средини одбрамбеног бедема, а друга супротно од ње, на вишој тераси западне стране (сл.2). Сонда II, на западној страни, указује на спирање културног слоја са тог простора ка nižем терену, према истоку. Овде се, непосредно испред хумуса, налази на матичну стену. У хумусу је пронађен мањи број фрагмената керамике. Сондом I, на источној страни, откривен је део бедема и утврђена вертикална стратиграфија до дубине од 1,6 м (сл. 3).

Сл. 2. Велика Градина, Ситуациони план (цртеж по Г. Милошевићу)

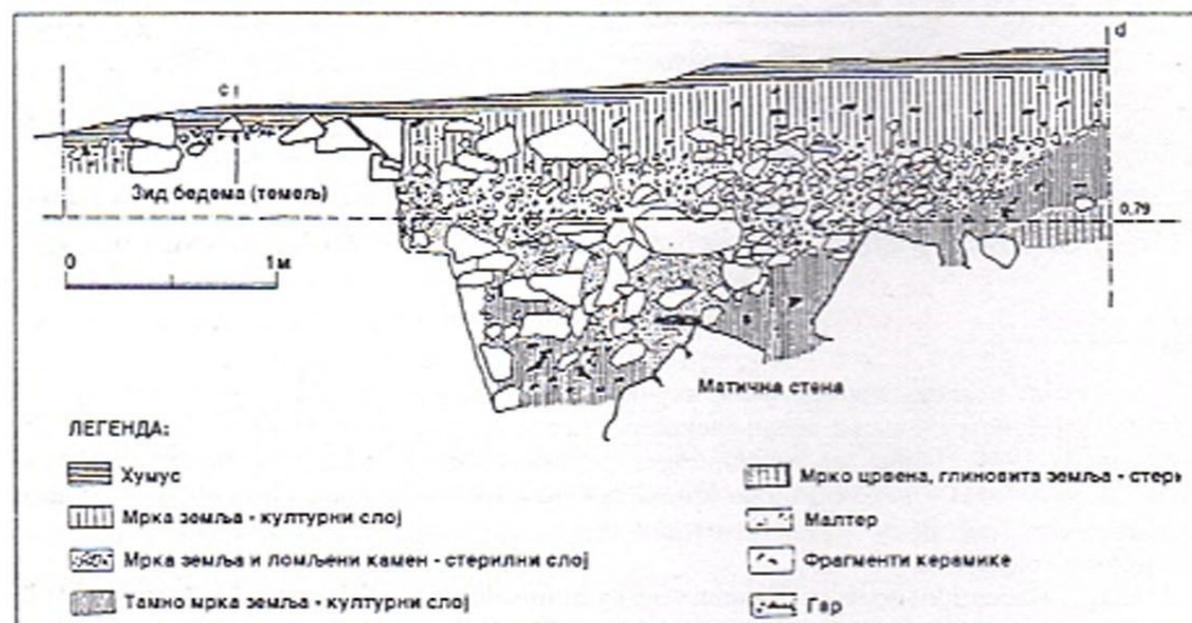
20. У оквиру реализације програма научно-истраживачког пројекта "Архитектонско - археолошка истраживања средњевековних градова средњег и доњег Полимља." Д. Минић, је 1984. године, са сарадницима рекогносцирала овај локалитет, када је и извршено архитектонско снимање основе грађевинских остатака. Податак о убијацији Равањског града на овом месту, нашли смо у извештају о реализацији пројекта за поменути годину.

21. Екипа Народног музеја из Ужица, коју су сачињавали М. Зотовић и С. Дерикоњић, је том приликом регистровала неолитско насеље Равна Коса у Забрњици, Велика Градина у Заградини и Стрилска Градина на Врелу.

Одбрамбени средњевековни бедем је, на овом простору, само делимично сачуван, у висини темељне стопе, и широк је око 1,2 м. Спољње и унутрашње лице бедема је рађено од местимично притесаних каменних блокова, а језгро у техници трпанца. За везиво, при изради бедема, коришћен је кречни малтер, што га заједно са ретким фрагментима средњевековне керамике и хронолошки опредељује.

Вертикалну стратиграфију у овој сонди чине следећи слојеви (сл.3). Испод тањег хумусног слоја налази се културни слој, слој мрке земље, чији садржај сачињавају фрагменти рано гвозденодопске и спорадично средњевековне керамике. Овај слој је дебео између 20 и 40 цм и уз бедем је испуњен већим каменовима из обрушеног зида. Слој је формиран спирањем културног слоја са вишег нивоа, из правца запада, што објашњава мешавину хронолошки лако одвојивог керамичког материјала и потврђује недостатак културног слоја у већ помињаној Сонди II. Испод овог слоја налази се стерилни слој, дебљине и до 70 цм, кога чини мрка земља и ситно ломљени камен. Испод стерилног слоја, само уз бедем, налази се слој малтера са већим каменовима и местимично гари. Коначно, испод стерилног слоја, непосредно изнад матичне стене или црвенкасто глиновите основе, налази се слој са културним садржајем, кога чини тамно мрка земља. Садржај овог слоја сачињавају фрагменти рано гвозденодопске керамике и груменови гари. Слој је просечне дебљине тридесетак центиметара и прати природан пад терена на овом месту. Из прегледа вертикалне стратиграфије видимо да је средњевековно утврђење подигнуто на месту које је током раног гвозденог доба било насељавано.

Готово искључив покретни археолошки материјал, у сонди I, сачињавају фрагменти керамике. Нас овде занима керамика рано гво-

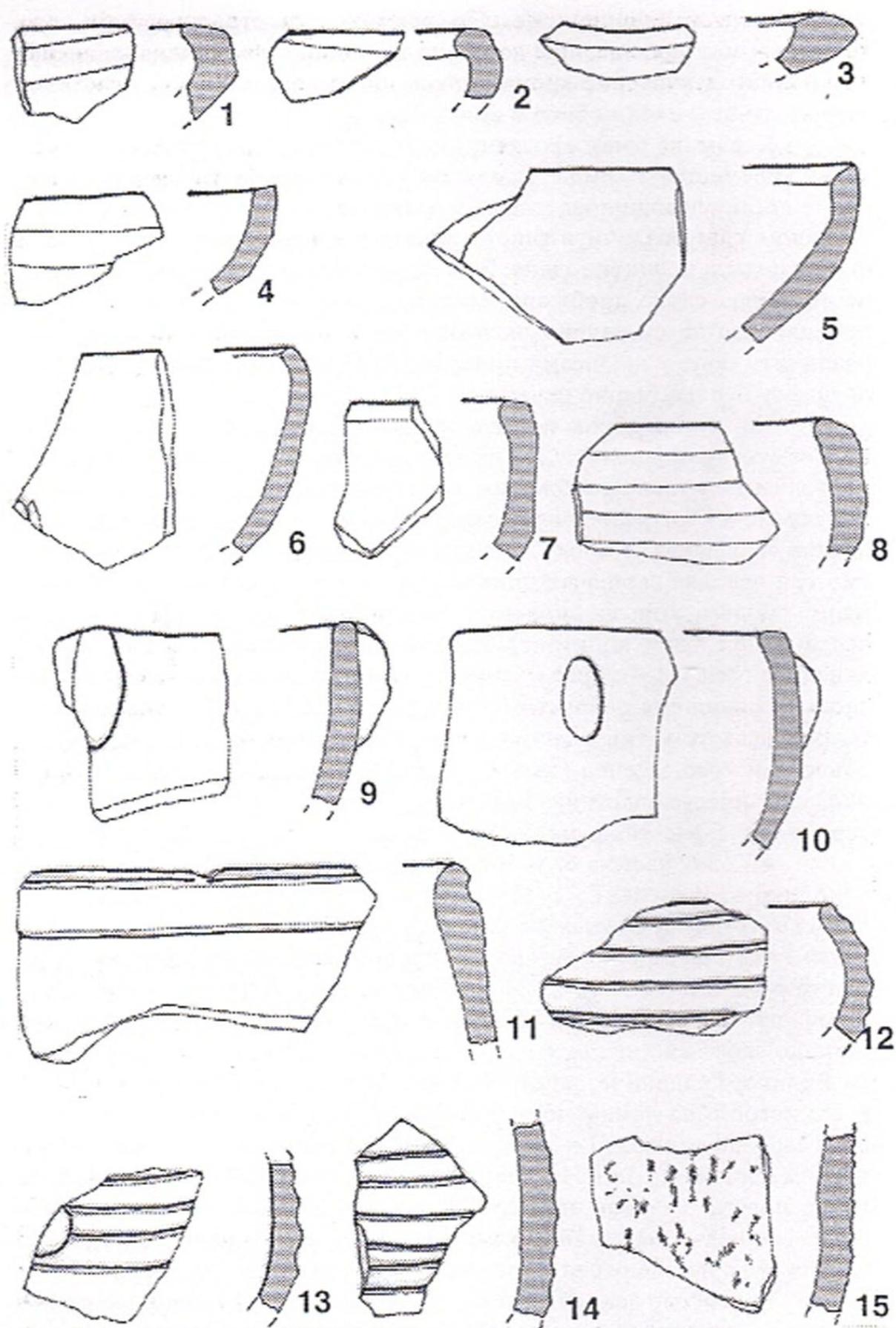
зденодопске провенијенције. По вертикалној стратиграфији, ова керамика, због ерозије, није поуздана за финија хронолошка нијансирања и пошто у културно-хронолошком смислу представља јединствену целину, то ће у целини бити и анализирана.

Керамика раног гвозденог доба, у овој сонди, је рађена од релативно пречишћене земље, мада и број посуда грубе израде није мали, док фини производи представљају ретку појаву. У грубој фактури се, углавном, раде различити типови лонаца и дубљих здела, а у обичној и финој, пехари и плитке зделе. Земљи од којих су ове посуде рађене се често додаје ситно дробљени кварцит, посебно појединим типовима лонаца. Посуде су печене оксидационо и редукционо, што им даје различиту боју, у нијансама црвенкасте, смеђе, сиве и црне. Неке од посуда су неравномерно печене.

Најчешћи облик посуда, на овом насељу, сачињавају зделе, које се у основи јављају у две различите форме, и то: плиће зделе са конусним или мање заобљеним рецепиентом (сл.4. 1-5,12) и дубоке конусне или благо заобљене зделе (сл.4. 6-11). Заједничка карактеристика свих здела је обод повијен на унутрашњу страну. Издвојили смо три основне варијанте плитких здела, и то: зделе са унутра повијеним ободом, који са спољне стране може бити гладак (сл.4. 3,5); потом може бити хоризонтално или косо фасетиран или плитко каналован (сл.4. 1-4). Трећу варијанту чине зделе канеловане по целиј спољној површини ребрастим канелурама (сл.4. 12). Дубоке зделе се такође јављају у три различите варијанте. Њихов обод може бити равно или косо засечен (сл.4. 6,7), некад се са његове спољне стране налази језичаста пластична апликација (сл. 4. 9,10) или је цела спољна страна зделе фасетирана (сл.4. 8).

Са овог насеља су нам позната два основна облика пехара, са неколико варијанти. То су трбушасте пехари са кратким цилиндричним вратом и заобљеним раменом, без декорације (сл.5. 7) и пехар са издуженим цилиндричним вратом и хоризонтално или косо фасетираним раменом (сл.5. 6). Сличне профилације и начина декорисања су и амфоре, с тим што су оне масивније, обод им је више разгнут а раме широко заобљено, што им даје крушколик облик. Ова форма посуда на Великој Градини је ретка. На овом насељу су откривене две варијанте истог типа лонца: лонци бачвастог рецепијента са благо разгнутим ободом (сл.5. 5) и лонци бачвастог рецепијента са непрофилисаним ободом (сл.5.4). Ни један фрагмент лонца није декорисан. Веће грубе посуде, на овом насељу, су имале масивније тракасте дршке (сл.5. 10), некад вертикално канеловане ребрастим канелурама, а дна посуда су најчешће равна и сасвим ретко прстенаста (сл.5. 11,12).

Репертоар декорисања керамике на Великој Градини је сведен на четири основне технике: хоризонтално или косо фасетирање (сл.4.

10 Сл. 4. Велика Градина, Сонда I (1 - 12 различни типови здела, 13 - 15 фрагменти трбуха, P=1:2)

1-4,8), хоризонтално или косо канеловање, где ребрасте канелуре, истина ретко, покривају целу спољну површину здела (сл.4. 11-14) или се у облику гирланди распоређују са обе стране језичасте пластичне

Сл. 5. Велика Градина, Сонда I: 1 - 3 орнаменти изведени урезивањем, 4 - 5 типови лонаца, 6 - 7 типови пехара, 8 - 10 типови дршки, 11 -12 типови дна (P = 1 : 2)

апликације (сл.4-13). Трећу орнаменталну технику чини урезивање праволинијских: хоризонталних, вертикалних и косих црта (сл.5. 1-3) и четврту, језичасто пластично аплицирање, распоређено на већ описан начин (сл.4. 9-10). Бројчано преобладајуће технике декорисања су фасетирање и канеловање, док се пластично аплицирање и урезивање срећу ређе, у скоро истом опсегу. Изузетну појаву представљају два фрагмента трбуха са огрубљеном спољном површином (сл.4. 15). Из овог прегледа уочавамо да је декорисање посуда на Великој Градини врло једноставно и доста оскудно.

По својим формама, описана керамика са Велике Градине је сродна керамици на простору босутске групе.²² Термин "Босутска група," први је употребио Н. Тасић, означавајући тиме западну варијанту румунске Басараби културе у Срему и северној Србији.²³ Каснијим систематским радовима П. Медовића, Н. Тасића, Д. Поповића и М. Гуме у Румунији,²⁴ група је потпуније географски и хронолошки дефинисана. Група је распрострањена у Срему, Бачкој, Банату, северној Србији, око Ваљева, Костолца и у Ђердапу. П. Медовић је, бавећи се у докторској дисертацији релативном хронологијом насеља старијег гвозденог доба у југословенском Подунављу,²⁵ вршио анализу керамике на преко 100 насеља овог периода, са поменутог подручја. При изналажењу аналогија за керамички материјал са Велике Градине, углавном смо се служили подацима из ове дисертације.

На матичном подручју, босутска група се развија кроз три фазе, обележене као Босут III а - с,²⁶ односно као тзв. Калакача фаза, хоризонт керамике басараби стила и хоризонт канеловане керамике. Будући да канеловање на керамици са Велике Градине не поприма раскошност стила у стратуму канеловане керамике на подручју босутске групе, то произилази да насеља на Великој Градини треба датovati у њену старију фазу, односно Калакача хоризонт. На овакав закључак нас упућује и малобројност фрагмената декорисаних, по целој спољној површини, хоризонталним канелурама или фасетама. Да ли се, стилски, керамика са Велике Градине може директније везивати за босутску групу, биће јасније након анализе керамике и са

22. О босутској култури види ф.н. 15.

23. Н. Тасић, Босутска група, нова култура старијег гвозденог доба на подручју Војводине и уже Србије. *Материјали САДЈ VII*, Славонски Брод, 1971.

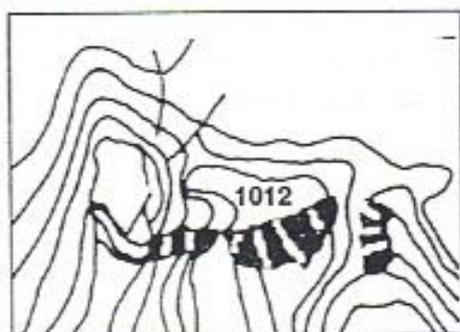
24. Б. Брукнер, Б. Јовановић, Н. Тасић, *Праисторија Војводине*, Нови Сад, 1974, 258-276; П. Медовић, *Насеља старијег гвозденог доба у југословенском Подунављу*, Београд, 1978; М. Guma, *Citeta observatii asupra grupului Bosut*, *SCIV* 32, 1981 и Д. Поповић, *Керамика старијег гвозденог доба у Срему*, Београд, 1981.

25. П. Медовић, *Насеља старијег гвозденог доба у југословенском Подунављу*, Београд, 1978.

12 26. Исто, 14 и 40.

осталих насеља овог периода у прибојском крају. Напомињемо да се, с обзиром на начин како је овај материјал добијен и с обзиром на ограничена истраживања на Великој Градини, сви изведени закључци морају узимати са доста резерве.

НАСЕЉЕ СТРОИЛСКА ГРАДИНА ИЗНАД ВРЕЛА

Строилска Градина је окомита, са свих страна неприступачна литица, са ширим и стрмим платоом на врху, на надморској висини од 1012 м, изнад засеока Врело, у атару села Забрњица. Строилска Градина представља крајњи јужни огранак већег кречњачког масива Орловине. Приступ стрмом платоу на врху стене

је могућ само једном релативно уређеном стазом, на југоисточној страни. Сам улаз, на овом месту, је затворен масивном дрвеном капијом. Наиме, са обе стране улаза, до кога се стиже преко неколико стеника урезаних у стени, налази се по једно, такође у стени урезано, квадратно удубљење величине 25 x 25 цм. Ова удубљења су, вероватно, служила као лежишта за вертикално постављене довратнике. Не располажемо елементима на основу којих би закључили када су ова лежишта издубљена. Са свих осталих страна, приступ платоу је немогућ.

Сам плато је, због стрмине, тешко могао служити за трајније насељавање, стога је вероватније да је Строилска Градина служила околном стано-вништву као природно утврђење за привремено склањање и одбрану у тренутцима опасности. На платоу, сем танког хумусног слоја у коме се спорадично налазе фрагменти керамике, не постоји културни слој. Уколико је икада и постојао, културни слој је морао бити сбран ерозијом. Поставља се стога питање, одакле потиче већа количина фрагментоване керамике у подножју ове, више десетина метара високе литице и у сипару увале са њене југоисточне стране? Управо на падини ове увале, могу се прикупити многи фрагменти керамике. На врху увале налази се нешто равнији терен, сада обрастао шипражјем и покривен већим каменим блоковима, који потичу са околних обронака Орловине. Можда је насеље било лоцирано управо на врху ове увале. Ову претпоставку је немогуће проверити без археолошких ископавања.

Другу, једино могућу локацију за трајније насељавање на овом простору, чине њиве и ливаде поред садашњег засеока Врело. Сам положај Врела је врло интересантан и стога ћемо му посветити неколико опсервација. Врело је смештено на једној пространијој заравни,

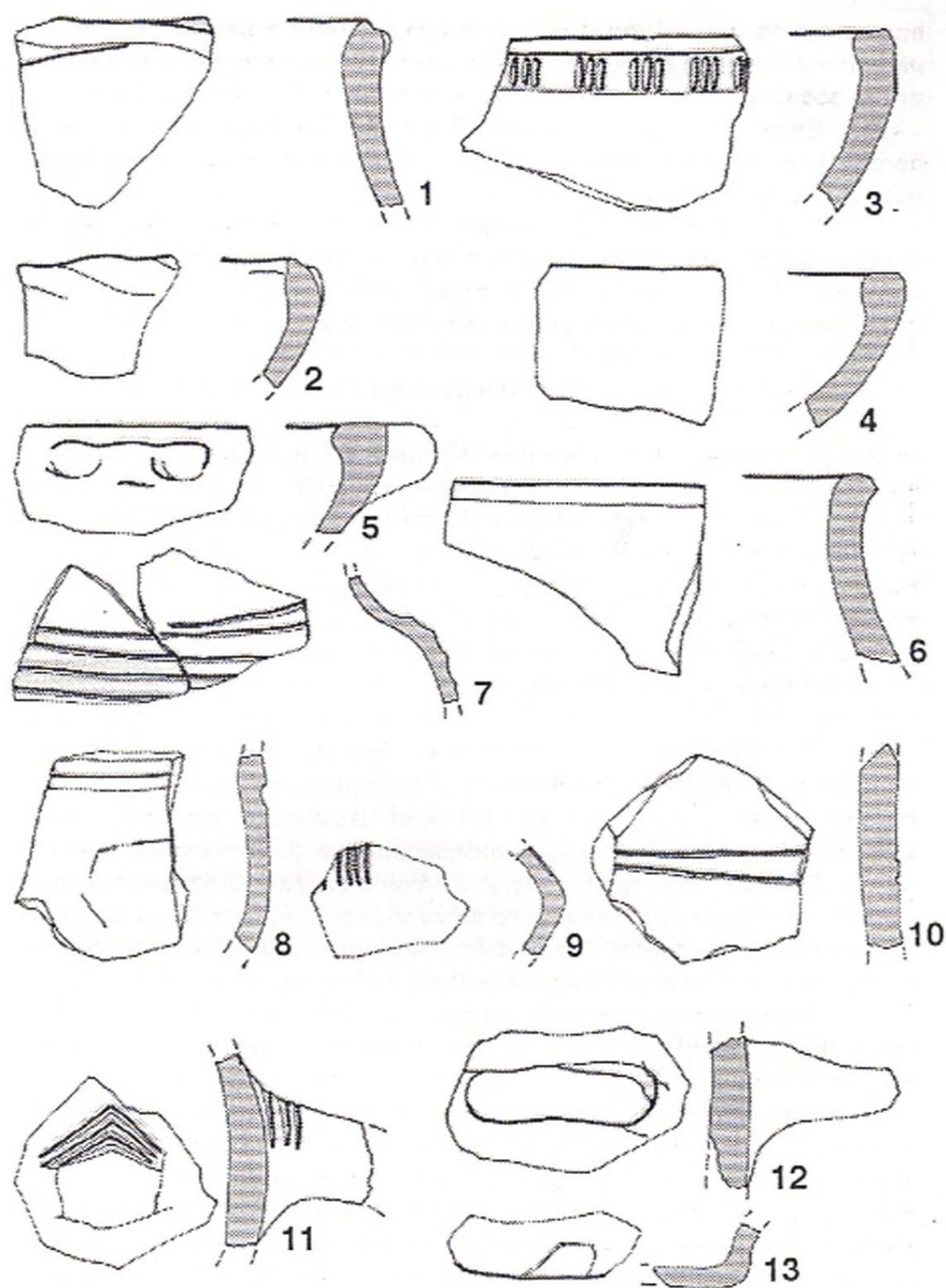
високо изнад реке Поблаћнице, тако да постојање насеља из правца реке и није могуће приметити. У засеоку се налази један моћан извор питке воде, по коме је и добио име. По казивању мештана, по вртovima и њивама источно од насеља, приликом обраде земље, наилази се на фрагменте керамике. Без археолошких ископавања није могуће проверити ова казивања.

Географски сличан положај Врелу има засеок Заградина у односу на Велику Градину и налази се насупрот Врела. У непосредној близини Велике Градине, у Заградинама, такође се налази моћан извор питке воде. То нас наводи на закључак да су географске погодности: расположиви извори воде, природна заклоњеност и још неки стратешки разлози, о којима ће бити више речи, узроковали одбир ових локација за насељавање током раног гвозденог доба. Обе градине су насељиване и у средњем веку, што је још једна од њихових сличности.

Прикупљена керамика са Строилске Градине може се сврстати у три културно - хронолошке целине. Најбројнија је керамика раног гвозденог доба. Поред ње, идентификована су и два фрагмента сиве, на витлу рађене керамике млађег гвозденог доба и неколико фрагмената средњевијековне керамике декорисане метличастим орнаментом. Сем керамике, на овом простору је прикупљено и више груменова шљаке (згуре).

Керамика раног гвозденог доба, са Стрилске Градине, је слична оној са Велике Градине (сл.б. 1-6). Највећи број фрагмената потиче од здела, које су по форми, фактури и боји печења аналогне онима са Велике Градине. Код плитких конусних здела са унутра повијеним ободом, новину чине зделе са две брадавичасте апликације са спољне стране (сл.б. 5). Остале плитке зделе су скоро идентичне описаним варијантама са Велике Градине. Такође је репертоар дубоких здела скоро идентичан. На Строилској Градини су чешће плитке и дубоке зделе са тордираним ободом (сл.б. 1,2). Тордирани обод ових здела је, на појединим фрагментима, врло близак тзв. турбан ободима (turban dish).

Осим здела, на овом насељу су прикупљени и фрагменти крушколиких амфора са хоризонтално или косо фасетираним или канелованим раменом (сл.б. 7). За неке фрагменте мањих биконичних рамена, нисмо сигурни којим формама посуда припадају (сл.б. 9). На овом насељу су заступљене тракасте дршке, које су понекад на горњој страни лука украшене ребрастим канелурама (сл.б. 11) и дршке у облику већег правоугаоног језичка (сл.б. 12). Начин украшавања посуда и декоративне технике, са овог насеља, идентични су са украшавањем керамике на Великој Градини (сл.б. 1-11). На основу типолошких и стилских карактеристика и упоредне анализе керамике,

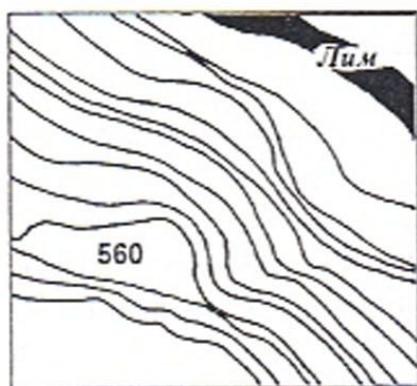

Сл. 6. Строилска Градина, одбир типичних фрагмената керамике
(1-6, 8-13, P = 1:2; 7, P=1:6)

произилази да Строилску Градину треба датовати у исти период као и насеља на Великој Градини, односно у Калакача стратум раног гвозденог доба.

Сива, на витлу рађена керамика са овог насеља, иако мало-бројна, је врло индикативна и врло препознатљива. У питању су фрагменти посуда рађени од добро пречишћене земље, на витлу, добро печени и сиве боје. Један од фрагмената припада посуди са разгнутим ободом и цилиндричним вратом, који је украшен хоризонталним канелурама. На основу ових карактеристика, фрагменти се датују у латенски период, односно млађег гвозденог доба.

НАСЕЉЕ ГРЕБЉЕ У МАЖИЋИМА

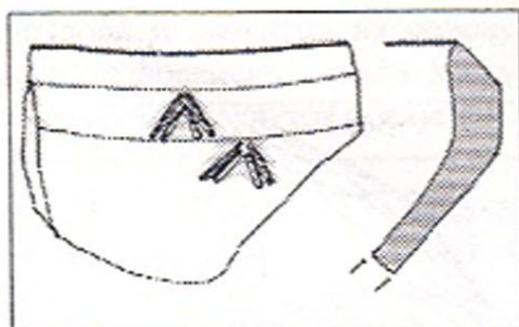

Насеље Гребље у Мажићима је случајно идентификовано 1986. године, приликом вађења земље за циглу, од стране власника парцеле Дрчелић Радојла. Приликом ових радова је прикупљено више фрагмената керамике. Насеље се налази у засеоку Парлог, на месту где је сада средњевековна некропола са стећцима и од недавно савремено гробље. По свом положају, Гребље не представља типично, неприступачно и природно утврђено насеље. Налази се на једном овалном, заравњеном платоу, високо изнад леве обале Лима, на надморској висини од 560 м. Прилаз овом платоу, из правца лимске долине, је доста стрм и тешко могућ. Са јужне стране надвисују га падине Осоја и Заградина, док се на источној страни налази нешто нижа зараван Парлога, а на западној још нижи плато Равни. Као и код предходна два насеља и овде се у близини, у Парлогу, налази моћан извор питке воде.

Постојање културног слоја је регистровано на крањој, источној падини насеља, на шездесетак центиметара испод површине земље. Слој чини растресита мрка земља и у њој су откривени фрагменти керамике. Раван простор на њивама испод падине је такође могао служити за насељавање. Да ли је виши плато изнад, где се налази средњевековна некропола са стећцима, служио за одбрану, да ли је и на који начин био утврђен, не можемо закључити без ископавања. Интересантно је запажање, да приликом копања рупа за стубове електричног вода, на овом платоу, није констатовано постојање културног слоја.

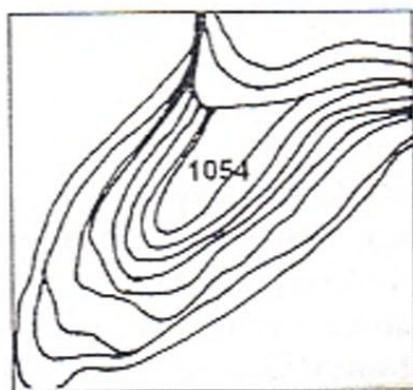
Међу индикативним фрагментима керамике, са овог насеља, издвајају се фрагменти дубоких здела са задебљаним и

унутра повијеним ободом, фасетираним са спољне стране хоризонталним фасетама. Испод фасетираног обода, са спољне стране, изведен је viseћи угаони орнамент урезаним двоструким линијама. Сличан орнамент је изведен и на једној од фасета (сл.7). Ова керамика је добро печена, у нијансама мрке боје, а при изради је земљи додаван ситно дробљени кречњак. На основу керамике, насеље на Гребљима се датује у исти период као и два предходно описана насеља.

Сл. 7. Гребље (P = 1:2)

НАСЕЉЕ РАСТОВЉЕ - ГРАДИНА У ЧЕЛИЦАМА

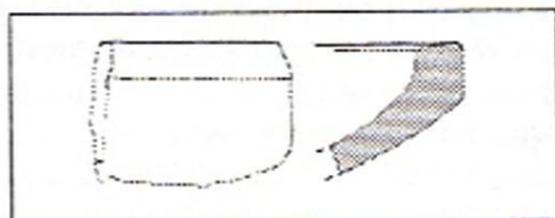

Растовље се налази у Челицама, изнад Друглића, у близини Градине, на супротној страни Лима од Гребља. Вероватно на локалитету Градина треба тражити насеље раног гвозденог доба, са кога потичу, приликом рекогносцирања прикупљени фрагменти керамике. Фрагменти су спирањем низ вододерину доспели на Растовље које је иначе неподесно за насељавање. На овом локалитету је откривен и малтер,

који је такође доспео спирањем са Оштрика, где је идентификован истоимени средњевековни утврђени град.

Сама Градина представља заравњени елипсоидни плато, орјентисан дужим странама приближно по правцем североисток - југозапад и налази се на надморској висини од 1054 м. Због стрмих падина, Градина је са свих страна тешко приступачна, а на североисточној страни је надвисују обронци Витковца. Због неподесности Растовља за насељавање и погодности Градине, предпостављамо да је насеље управо било лоцирано на овом локалитету.

Без обзира на несигурну локацију овог насеља, малобројни фрагменти прикупљене керамике са Растовља, пре свега фрагменти плитких здела са равно засеченим и унутра повијеним ободом, фасетираним са спољне стране (сл.8), упућују нас да насеље датујемо као и предходна.

Сл. 8. Растовље Градина (P = 1:2) 17

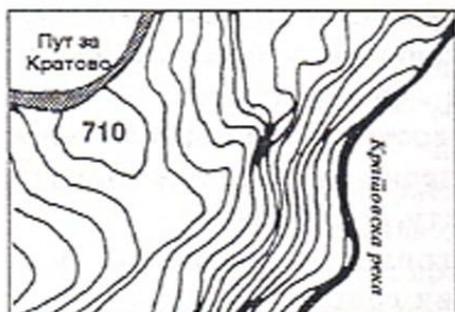
НАСЕЉЕ КУЋЕРИНЕ У БАЊИ

О насељу Кућерине, на брду Велики Крш, изнад кућа Караџића, располажемо са мало података. Ближа локација овог насеља је превој звани Шанчеви - Градина. Хронолошко опредељење овог насеља у рано гвоздено доба је такође несигурно. На овакво датовање упућују нас положај и изглед насеља, као и врло

ретки фрагменти керамике прикупљени приликом рекогносцирања. Пошто се форма посуда не може ни наслутити, будући да су пронађени само њихови ситни фрагменти, без обода, датовање је изведено на основу технологије израде и фактуре. Ово насеље је, вероватно, контролисало кретања дуж Сувог Поља.

НАСЕЉЕ КАРАУЛА У КРАТОВУ

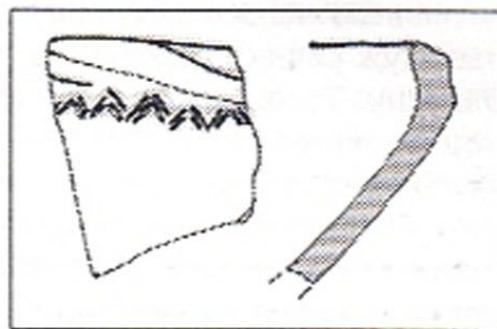

Насеље на Караули у Кратову не представља типично, неприступачно и природно лако брањиво градинско насеље. Налази се на врху превоја, између Сувог Поља и Орашца, односно између обронака Бањског Брда и Бјеличковице, на надморској висини од 710 м. Насеље је регистровано приликом рекогносцирања 1989. године,

када је на површини земље прикупљено више фрагмената керамике. Насеље је делом уништено прокопавањем пута за Кратово. У високо засеченом профилу пута, приликом рекогносцирања, регистрован је један скелетни гроб, оријентисан приближно по правцу исток - запад, са главом на истоку. Осим оријентације, не постоје други показатељи за ближе хронолошко опредељење гроба.

Са североисточне и југозападне стране насеља налазе се благе падине превоја, док су преостале две стране затворене стрмим обронцима поменутих брда. На греди, у правцу Орашца, налазе се четири праисторијске хумке и у правцу Бјеличковице две. По положају је Караула специфична у односу на остала насеља прибојског краја. Иако је на релативно доминантном месту, Караула је лако приступачна. Међутим, насеље је заклоњено обронцима Бјеличковице и Праше Главе и високо увучено Кратовском реком изнад лимске долине, као основног комуникационог правца.

Датовање насеља у рано гвоздено доба је изведено на основу прикупљених фрагмената керамике, превасходно фрагмената здела. Међу њима се издвајају два основна типа, веће, плитке зделе са унутра повијеним, споља хоризонтално фасетираним ободом и дубоке зделе са унутра повијеним, широко тордираним ободом, испод кога је танким и кратким троструким урезима изведен цик - цак орнамент (сл. 9). По форми и начину декорисања здела, насеље се датује као и остала градинска насеља прибојског краја, у Калакача хоризонт раног гвозденог доба.

Сл. 9. Караула (P = 1:2)

ПОЛОЖАЈ НАСЕЉА, ЊИХОВ СТРАТЕШКИ ЗНАЧАЈ И КУЛТУРНО ОПРЕДЕЛЕЊЕ

О положају насеља раног гвозденог доба прибојског краја је говорено у предходном, описном делу, па ће се овде само сумирати изнета запажања. Сва идентификована насеља, овог периода у прибојском крају, не припадају истом типу, и могу се поделити на:

1. Насеља на брдским превојима, релативно лако приступачна са више страна, али с тога добро заклоњена према подручју главних комуникационих праваца, као што је Караула у Кратову.

2. Насеља на заравњеним платоима виших коса, лакше приступачна из најмање два правца. И ова насеља имају изражену скровитост, као што је Гребља у Мажићима.

3. Природно утврђена градинска насеља, на доминантним градинским платоима, тешко приступачна из свих праваца, као што су Кућерине, Растовље-Градина, Велика Градина и Строилска Градина. У овој, најбројнијој групи насеља, издвајају се различите варијанте, у зависности од облика терена на којима се подижу. Тако, нека могу имати једну лакше приступачну страну, за коју не знамо да ли је утврђивана, као што је Велика Градина, или су апсолутно неприступачна, као што је Строилска Градина, која је вероватно служила као привремено одбрамбено скровиште.

Не располажемо никаквим подацима о евентуалном начину утврђивања ових насеља, њиховој унутрашњој организацији, или о типу и начину градње стамбених и других пратећих објеката. Одговор на ова питања једино могу дати нека будућа археолошка ископавања. Интересантно је запажање, да се у непосредној близини већине ових насеља налазе снажни извори питке воде, што је случај са Врелом,

Заградинама и Парлогом, без које опстанак и живот на овим позицијама, високо изнад река, и не би био могућ.

Ако детаљније размотримо карту прибојског краја са овим насељима, видимо да су она постављена тако да контролишу уске пролазе дуж речних токова, у шире речне долине у њиховој непосредној близини. Тако, Растовље-Градина у Челицама и Гребље у Мажићима контролишу уски пролаз дуж Лима, на потезу Друглићи, у ширу речну долину на простору некадашњег Бољугића хана, где се налази једна од већих долина некадашње дабарске жупе. Данас је овај положај тешко сагледати с обзиром на потапање долине код Буљугића хана акумулацијом потпећког језера.

Кућерине и Караула контролишу пролаз Сувим Пољем ка долини на простору Кратова. Положај ова два насеља донекле представља изузетак, будући да не контролишу пролаз дуж речне долине, који, због клисуре поред Кратовске реке и није могућ. Ова два насеља, стога, контролишу једино могући прелаз преко превоја, од којих се Караула налази на самом превоју.

Велика Градина и Строилска Градина су постављене изнад теснаца Валовља, једна наспрам друге, контролишући тако пролаз дуж Поблаћнице у ширу долину у пределу Забрњице. Положај ових насеља на високим, доминантним локацијама, пружа им изванредну прегледност по смеровима комуникационих праваца на тим подручјима, омогућујући њиховим становницима благовремено уочавање евентуалних опасности. Широке речне долине, у њиховој широј околини, представљају погодне природне ресурсе за економску експлоатацију. Ако се томе придодају богати пашњаци и шуме околних побрђа, били су то сасвим довољни оквири за егзистенцију ових, вероватно сточарских заједница. За сада, не располажемо потребним подацима за детаљнију анализу привређивања ових заједница на прибојском подручју, па се закључак о бављењу сточарством, као примарном економском граном, изводи посредно, аналогно истовременим заједницама ширег подручја југозападне Србије и источне Босне.

Да ли овакав положај: стратешки значај, близина питке воде и постојање ширих речних долина у непосредном окружењу представљају, у раном гвозденим добу прибојског краја, правило приликом одбира појединих локација за насељавање, не може се извести поуздан закључак на основу овако малог броја насеља. Међутим, ово нас упућује да у будућим истраживањима, при идентификацији насеља, пажњу обратимо управо на овакве типове средина. Такође, не знамо да ли се ова насеља увек подижу у пару, једно наспрам другог, са обе стране реке или природног пролаза, што нам се на основу изнетих примера намеће као закључак. Начин публиковања и расположиви подаци о истовременим насељима југозападне Србије, не пружају нам

могућност да изведемо поређења у циљу провере изнетих запажања на ширем подручју.

На основу података објављених у радовима М. Зотовића,²⁷ видимо да су на откривању, убијацији, потпунијем истраживању и успостављању сигурније културно-хронолошке стратиграфије градинских насеља на простору југозападне Србије, до сада постигнути скромни, почетни резултати. Градинска насеља у југозападној Србији, изузимајући већ помињана у Полимљу, евидентирана су у: Кривој Реци код Чајетине, на Градини у Шљивовици, у Дрмановини изнад Косјерића, Парамуну код Косјерића и на локалитету Град изнад Сече Реке. Сва ова насеља имају карактер утврђених насеља, са два или три одбрамбена појаса рађена од сувог зида. Услед неизвршених обимнијих ископавања, стратиграфија и време настанка ових насеља нам је непознато. По М.Зотовићу "њихово формирање највероватније треба везати за време настанка некропола под хумкама, које их прате." "Криворечко насеље доминира криворечким пољем и његовим благим таласастим узвишењима и превојима," а сличан положај имају Градина у Шљивовици и Парамуну, што упућује на сличност у положају са насељима прибојског краја. Прибојска насеља се од ових битно разликују по непостојању остатака утврђења. Свакако да би утврђивање сувозидом, с обзиром на количину за то потребног камена, било препознатљиво на терену и без ископавања. Нека насеља, једноставно због природне брањивости, као Стрилску Градину и Кућерине, није требало ни утврђивати. Ово не значи да остала насеља прибојског краја нису утврђивана, можда на неки други начин, насипом или палисадом, но то без ископавања не можемо знати.

На неким насељима југозападне Србије, као што је Пљосна Стијена у Радојињи код Нове Вароши, својевремено је издвојен слој са керамиком која је приписана тзв. Басараби комплексу.²⁸ М. Зотовић²⁹ је овом комплексу приписао керамику са неких ранијих истраживања у Расној и на Вранешкој Стијени из долине Великог Рзава, две шоље-једну из Криве Реке и другу са ужичке тврђаве, као и неке фрагменте са градинског насеља у Остри, између Чачка и Горњег Милановца. Основна одлика ове керамике су зделе са фасетираним или тордираним ободом, са орнаментом у облику "S" спирале, или у хоризонталном низу жигосаним "S" мотивима. Све зделе имају унутра повијен обод. За овај период су карактеристични и судови са урезаним орнаментом гирланди или шрафираних троуглова, амфоре крушколиког типа,

27. Види ф. н. 9, посебно *Археолошки и етнички проблеми бронзаног и гвозденог доба западне Србије*, Београд, 1985, 59-60, 68-71.

28. М. Гарашанин, *Прансторија на тлу Србије*, Београд, 1973, 464. М. Тасић, Босутска група - нова култура старијег гвозденог доба на подручју Војводине и уже Србије, *Материјали САДЈ VII*, Славонски Брод, 1971. А. Vulpe, Zur mittleren Hallstattzeit in Rumänien (Die Basarabi - kultur) *Dacia N.S. IX*, 1965, 105 - 132

29. М. Зотовић, 1985, 68-71, Т. XVIII 1-10.

шоље са косо засеченим ободом и једном дршком која га прелази. Из конфротације са одговарајућим материјалом градинских насеља Босне, М. Зотовић изводи закључке, да елементе Басараби културе "не преовлађују над производима локалне аутохтоне етничке структуре западне Србије" и да "у изразитој форми не утичу на њену промену," те да су басараби елементи на насељима Босне "како изгледа, знатно израженији." Из овога отвара питања миграционих таласа и путева на подручју западне Србије, уклапајући их у време непосредно иза 750. године пре нове ере, путем Дрине, не искључујући, у том погледу, значај Велике и Западне Мораве. Овај материјал би, дакле, припадао босутској групи, и то њеној другој фази, односно периоду тзв. Басараби стила. Међутим, на поменутих насељима до сада није извршено издвајање, евентуално керамике Калакача хоризонта босутске групе.

На насељима прибојског краја није констатован ни један фрагмент керамике декорисан жигосаним "S" орнаментом. То нас, уз оскудну декорацију и примењене технике украшавања, упућује да их датујемо у Калакача хоризонт босутске групе. То не значи да носиоци Басараби стила нису продрли и на ово подручје, посебно с обзиром на њихов сигуран продор констатован у Радојињи, где се поред Басараби керамике налазе и млађи елементи, типични за Босут III с хоризонт,³⁰ односно стратум канеловане керамике босутске групе. Будући да је Радојиња дубоко увучена у долину Увца, то ова долина и долине Рутошке и Кратовске реке представљају једино могући природни правац кретања поменутих заједница из лимске долине. Ово нас јасно упућује на подручја у којима треба тражити евентуално постојање насеља Басараби хоризонта. Детаљнија рекогносцирања ових подручја нису још увек вршена. Није искључено да се, на неком од већ описаних насеља прибојског краја, могу наћи и налази басараби стила, међутим, одговор на то ће дати тек нека будућа ископавања.

Истакли смо већ да је прикупљена керамика са насеља прибојског краја, по стилу декорисања, примењеним орнаменталним техникама и мотивима, крајње оскудна и поједностављена. Могло би се рећи да је декоративни стил Калакача хоризонта босутске групе овде примењен у дегенеративном облику. Неки орнаментални мотиви линеарне технике, као висећи угласти и вишеструку цик-цак орнамент, на фрагментима са Карауле и Гребља (сл.9, сл.7), су најсличнији одговарајућим мотивима средњег Поморавља, са насеља хоризонта Белица - Сарина Међа II.³¹ Неки аутори сматрају да простор Поморавља, чији

30. П. Медовић, *Насеља старијег гвозденог доба у Југословенском Подунављу*, Београд, 1978, 49.

31. М. Стојић, *Прансоријски ликалитет Сарина Међа код Светозарева*, *Старинар Н.С.* XXXII, Београд, 1981.

материјал и поред изразите сличности са босутском групом показује и одређене разлике, треба посматрати издвојено.³² Не залазећи у анализу ових расправа, за наша разматрања је важније да поменути аналогиче упућују и на значај правца Западне Мораве у ширењу елемената раног гвозденог доба поморавског подручја у западносрпске крајеве. На основу овога, као и несумљиве улоге дринског пута, којим у ове крајеве доспевају елементи са матичног подручја босутске групе, намеће се закључак да би у доњем Полимљу и вероватно ширем простору југозападне Србије, требало очекивати помешаност елемената ова два региона, северно-балканског и средње-поморавског. Следећи ову претпоставку, закључујемо да би симбиоза та два елемента и елемената старије, аутохтоне основе овог подручја, сачињавала супстрат на коме се гради даљи развој гвозденог доба доњег Полимља, односно прибојског краја. Будућим истраживањима би требало јасније дефинисати сваки од наведених елемената. Напомињемо, да се аутохтона основа може дефинисати преко налаза касног бронзаног доба у штрбачкој некрополи (Хумка 1, гроб 1 и 2),³³ као и преко једног броја, још увек не публикованих, налаза из хумки у долини Поблаћнице.

Још увек је отворено питање, евентуалне синхронизације градинских насеља прибојског краја, са стратумом гробова у хумкама овог подручја, током Калакача фазе раног гвозденог доба. Да културно-хронолошка синхронизација између налаза са градинских насеља и гробова у хумкама, из њихове непосредне околине, постоји, јасно указује пример из Стапара, са локалитета Мала Градина. Синхронизација је, пре свега, изводљива преко сродних налаза керамике, и то здела са турбан ободом (turban dish), из гроба 13 и шоље са једном дршком која прелази обод, из гроба 19 хумке 1.³⁴ Метални налази из гробова 1 и 10 ове хумке,³⁵ незнатно предходе Калакача хоризонту босутске групе, па не могу послужити за идентификацију металних налаза југозападне Србије овог периода. У овај период се једино поуздано датује случајни налаз змијолике фибуле са две петље и тордираним, улегнутим луком, одкривен на стапарској градини.³⁶

На матичном подручју босутске групе, културно - хронолошки

32. Овакав став имају: Д. Срејовић, *Историја српског народа I*, Београд, 1981, 51; М. Стоић, Праисторијски локалитет Сарина Међа код Светозарева, *Старинар Н.С. XXXII*, Београд, 1981; М. Јевтић, *Керамика старијег гвозденог доба на централнобалканском подручју*, Београд, 1983; Р. Васић, *Праисторија југословенских земаља*, том V, Сарајево, 1987, 536.

33. Ф. Фиала, Успјеси прекопавања прехисторичких громила у југоисточној Босни (до Гласинца), *ГЗМ IX*, Сарајево, 1987.

34. М. Зотовић, *Археолошки и етнички проблеми бронзаног и гвозденог доба западне Србије*, Београд, 1985, 66, Т. XVI, 12-13.

35. Исто, 65, Т. XVI, 1 - 11.

36. Исто, Т. XVI, 14.

синхронизам између налаза са насеља Калакача хоризонта и из гробова, је изводљив преко керамике, на примеру колективне гробнице II са Гомолаве. У овај период, из поменуте гробнице, датују се и следећи метални предмети: наочараста фибула са осмицом у средини, фалера са лангерастим привеском, пуни и перфорирани звонасти привесци, калемасти привесци, слепоочничарке од двоструке жице, калотаста дугмад, ланчићи, гвоздени нож, део наруквице, перле од кости, камена, стакла и ћилибара.³⁷ Ово би могло послужити и као полазна основа за издвајање металних налаза овог периода и на ширем подручју, тим пре када се има у виду њихова универзалност. За идентификацију металних налаза на прибојском подручју, могли би послужити и временски синхрони метални налази са гласиначког подручја. Треба имати у виду да су метални налази, по природи, врло поуздани за прецизнију хронологију, мада су неподесни за културну, односно етничку идентификацију и разграничења. Често се исти типови металних налаза срећу у више различитих културних група истог периода, што и чини основу њихове универзалности.

У прибојском крају, са некрополе у Штрпцима, у овај период се датује урна спаљеног гроба 2 из хумке 1.³⁸ Метални налази из гроба 1 ове хумке незнатно предходе овом периоду, па се не могу узети као полазна основа за идентификацију металних налаза овог периода. За сада, до публиковања материјала из хумки у долини Поблаћнице, није могуће извести поузданију синхронизацију неких од гробова у хумкама, са насељима у њиховој близини. Тако, није могуће синхронизовати насеља на Великој и Строилској Градини са хумкама у долини Поблаћнице. Без будућих археолошких ископавања, не може се утврдити, да ли постоји веза између насеља Гребље и гробова из хумки у Доловима, насеља Караула и хумки у Орашцу, односно између осталих насеља прибојског краја и хумки у њиховој близини?

*
* *

За даљи развој гвозденог доба, на ширем подручју Балканског полуострва, од посебне важности је продор тзв. Трако-Кимераца, најкасније око 725. године пре нове ере, који, најпре у мањим групама продиру у Панонију, а потом и до Косова.³⁹ Тек након њихових продора, предмети од гвожђа, копља и секире, постају омиљенији и присутнији, што је и најзначајнија новина. Будући да се појављују у мањим групама, то домородачке заједнице, најчешће, нису биле принуђене да напуштају своје домове. Тако традиционалне групе, босутска и доњобрњичка, неометано настављају свој даљи развој. У овом периоду босутска група доживљава свој пуни развој. Са продорима заједница из

37. М. Тасић, Налази гвозденог доба на Гомолави, *Рад војвођанских музеја* 21 -22, Нови Сад, 1972/73, сл.51- 82.

38. Види ф. н. 33.

39. М. Гарашанин, *Присторија на тлу Србије II*, Београд 1973, 456-464.

Олтеније и Бердапа, керамичко посуђе доживљава посебан орнаментални процват, тзв. Басараби стил. Продор ових заједница је евидентиран и на Прибоју суседном подручју, у нововарошком крају. Ово посуђе, у основи, опонаша металне узорке, а урезивање, жигосање и инкрустација га чине ефектно декоративним. Око 700 године пре нове ере, на подручју босутске групе је у пуном јеку процес економског и друштвеног раслојавања, да би након педесетак година привредно јединство групе било разбијено на два подручја, где се заједнице источне Србије и Шумадије усмеравају на полуномадски начин живота, а њихови сродници у Панонији и даље остају привржени земљорадњи.

У првим деценијама седмог века пре нове ере, на простору омеђеном Романијом, Дурмитором, Таром и Лимом, живе полуномади и ратници, који своју територију шире и на Пештер. Ови полуномади сахрањују своје покојнике у опруженом ставу, под хумкама, у гробовима са скупоченим оружјем од гвожђа. Они са Пештери потискују заједнице доњобрњичке културе.⁴⁰

Основно обележје гвозденом добу прибојског краја, у овом периоду, даје тзв. гласиначка култура (фаза Гласинац IV b). Крајем седмог и почетком шестог века пре нове ере, заједнице гласиначке групе се учвршћују на подручју западне Србије, а њихови ратници продиру до Моравице и Маљена, где се успоставља граница са заједницама Подунавља. Ову групацију, припаднике гласиначке групе, треба поистоветити са најмоћнијим илирским племеном, Аутаријатима.

40. Д. Срејовић, *Историја српског народа I*, Београд, 1981, 56.

HIGHLANDS - SETTLEMENTS OF THE EARLY IRON AGE IN THE AREA OF PRIBOJ

S U M M A R Y

The toponym "Gradina", in the south-west of Serbia, is a name for difficult accessible and easily defensible elevations with a relatively flat plateau on the top, suitable for settling. Sometimes these plateaus were artificially fortified by a stone wall. In order for the highland to be settled, besides the natural inaccessibility, it had to fulfill a number of other conditions of strategic feature: blocked from the main communication routes, a possibility of easy detecting all movements in the vicinity, a control over passages troughcuts and gorges between river valleys, the closeness of fresh water springs and necessary natural resources in the encirclement for the life of the community. Highlands were often settled during turbulent times full of conflicts, which during pre-history mainly coincides with periods of changes of big cultural-historic epochs, as the transfer from Neolith into Eneolith, Eneolith into Copper Age and Copper Age into Bronze Age and Bronze Age into Iron Age. Some highlands were settled more during pre-historical periods and often during historical ones. In historical periods, more often in the Middle Age, similar elevations were marked with the toponym "Gradac", and as a rule fortifications of stone and mortar were built on them.

On the maps of middle and lower Polimlje, a big number of elevations are marked with the toponym "Gradina". Almost every village of Priboj has it. In a number of cases these elevations are not archeologically evaluated. In the area of Priboj sixteen highlands are so far reconnoitered, of which six are from the early Iron Age and others from Neolith. On four highlands experimental archeological excavations were performed.

The remains of a material culture of the early stage of the older Iron Age, in the region of Priboj, were recorded in: Stroil gradina above Zbrinjica, Velika gradina above Ljubatovic, Kucerina at Banja, Karaula above Kratovo, Rastovlje in Celice and Greblja in Mazice (pict.1). The experimental archeological excavations were made only at Velika gradina, while at other settlements the material was collected from the surface of the land through reconnoiterings. An almost exclusive movable archeological material from these settlements are pottery fragments. Those fragments are of different dishes of everyday use: bowl, amphora, goblets, pithoses and pots (pict. 5-9). By the forms of the dishes, the technology of their make and style of decorating, the pottery of these settlements go back to the early stage of the older Iron Age. The dating is based on comparative analysis with related pottery of Kalakaca horizon of the Bosutian group and similar pottery from the contemporary settlements of middle Pomoravlje. With the autochthonous elements of the early period of late Bronzetime these components make the starting base on which the further development of the Iron Age in the area of Priboj was built.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

903. 4 (497.11) "6383"

ДЕРИКОЊИЋ, Саво

Градине - насеља раног гвозденог доба у прибојском крају/
Дерикоњић Саво, - Прибој: Завичајни музеј : Дом културе, 1998
(Прибој: Лав). - 27 стр. : илустр. : 24 cm.
(Едиција "Testudo" : бр 3)

Тираж 100. - Summary: Highlands -settlements
of the early Iron age in the area of Priboj.

а) Градине - Прибојски крај - Халштат
ИД = 64618764

Едиција "TESTUDO" Број III Издавачи Завичајни музеј и Дом
културе Прибој Уредник Фарук Диздаревић Превод резимеа
Зорица Поповић Штампa "Лав" Прибој Тираж 100

"TESTUDO" Edition No III Publichers The Homeland Museum and
Cultural Centre of Priboj Editor Faruk Dizdarevic Trenslation of the sum-
mary Zorica Popovic Printed bu "Lav" Priboj Number of copies printed 100